

Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Toprak Kazanma ve Kaybetmenin Yurttaşlık Üzerine Etkisi^(*)

A. Gündüz ÖKÇÜN

Toprak kazanma ve kaybetme, başka bir deyimle, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi – devletin halef olması – konusu, birçok bakımlardan ele alınabilir.¹ Bu yazıda toprak kazanma kaybetmenin yurttaşlık üzerine etkisi, incelenecektir. Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi konusu, genel olarak, ilgili devletler arasında bir andlaşma ile düzenlenir. Yazıda, toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etkisi, özellikle, Türk andlaşmaları gözönünde tutularak incelenmiştir.

I. Toprak Kazanma ve Kaybetme, Genel Olarak, Yurttaşlık Üzerine Etki Eder

Tersi andlaşmada açık olarak belirtilmedikçe, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, genel olarak, toprağı bırakan devlet yurttaşların-

^(*) SBFD cilt XVI, Sayı: 1, Mart 1961, S. 211-244 arasında yayınlanmış olup dizgi biçimi korunmuştur.

¹ Devlet malları, devlet borçları, haksız eylemler, iç hukuk, kazanılmış haklar ve yurttaşlık yönlerinden devletin halef olması konusu için bkz: D.P. O'Connell, **The Law of State Succession**, Cambridge, 1956, Erick J.S. Castren, *Aspects Recents de la Succession d'Etats*, 78 **Recueil des Cours de l'Academie de Droit International** 1, (1951) s. 385-498.

dan² o toprakla şu ya da bu şekilde ilgili kişilerin yurttaşlıklarının değişmesine yol açar.³ Bu yazıda incelenen Türk andlaşmalarında toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etki etmeyeceğini açıkça öngören herhangi bir hükme rastlanmamıştır.⁴

Eski Türk andlaşmalarının bazılarında, toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etkisini düzenleyen belirli bir hüküm bulunmaz.⁵ Andlaşmaya konu olan toprağın halkı, toprağı bırakan devlet egemenliğinden, dolayısıyla yurttaşlığından çıkar ve toprakla birlikte egemenliğine girdiği devletin yurttaşlığını kazanır.⁶ Bu gibi andlaşmalarda yurttaşlığı değişen kişiye, eski yurttaşlığı için herhangi bir seçim hakkı tanınmaz.

Bazı Türk andlaşmalarında, bırakılan toprak halkının bırakan devlet yurttaşlığını seçebileceği belirtilerek, toprakla birlikte o toprak halkının yurttaşlığının değişeceği, dolayısıyla, benimsenmiş görünmektedir.⁷

Bunların yanısıra, toprak değişikliğinin yurttaşlık üzerine etki edeceğini açıkça öngören andlaşmalar da vardır.⁸ Bu andlaşmalar, toprak değişikliği-

² Toprak değişikliği, değişime konu olan toprak üzerindeki üçüncü devlet yurttaşlarının yurttaşlıklarına etki etme. Emile Szlechter, **Les Options Conventionnelles de Nationalites a la Suite de Cessions de Territoires**, Paris, 1948, s. 95; Rudolf Graupner, Nationality and State Succession, 32 **Transactions of the Grotius Society**, (1947) s. 95; Audinet, Annexion, Cession et Demembrement de Territoires, **Repertoire de Droit International** 1, s. 627 No. 394, Niboyet, **Traite de Droit International Prive Français**, cilt 1, bası II, Paris, 1947, s. 355; Berki, **Devletler Hususi Hukuku**, bası IV, Ankara, 1960, s. 83. Hibir Devletin Yurttaşı olmayanların durumu için bkz: Graupner, **adı geçen kaynak**, S. 95.

³ "Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu yurttaşlık değişir" şeklinde bir uluslar arası hukuk kuralının bulunup bulunmadığı tartışmalıdır. Böle bir uluslar arası hukuk kuralının bulunmadığı ve toprak değişikliği üzerine yurttaşlığı kazanma ve kaybetmenin ilgili devletlerin iç hukuklarına göre düzenleneceği görüşü için bkz: Graupner, **adı geçen kaynak**, s. 90-94, O'Connell, **adı geçen kaynak**, s. 245 vd. ve özellikle s. 280. Böyle bir uluslar arası hukuk kuralının bulunduğu görüşü için bkz: J.L. Kunz, L'Option de Nationalite, 31 **Recueil des Cours**, 1, (1930) s. 117-118; Oppenheim, **International Law**, Bası VII (Lauterpacht), Cilt 1, s. 503; Szlechter, Birinci Dünya Savaşına son veren andlaşmalara kadar böyle bir uluslar arası hukuk kuralının bulunduğunu (**adı geçen kaynak**, s. 87-101), ancak bundan sonraki andlaşmalarla tatbikatın aksi yönde geliştiğini belirtmektedir. (s. 102)

⁴ Toprak kazanma ve kaybetmenin yurttaşlık üzerine etki etmeyeceğini açıkça öngören yabancı andlaşmalar için bkz: Szlechter, **adı geçen kaynak**, s. 87 dipnot 79, Audinet, **adı geçen kaynak**, s. 627 No. 392.

⁵ Örneğin, 1606 Zitvetoruk, 1699 Karlofçe, 1711 Prut, 1718 Pasarofça, 1739 Belgrad andlaşmaları. Bu andlaşmalar için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, cilt 1, Ankara, 1953.

⁶ Kunz, **adı geçen kaynak**, s. 117; Szlechter, **adı geçen kaynak**, s. 87 vd.

⁷ Bu andlaşmalar için bkz: aşağıda s. 229.

⁸ Örneğin, Balkan Savaşına son veren andlaşmalar, toprak değişikliğinin yurttaşlık üzerine etki edeceğini açıkça belirtirler. Aynı şekilde, Lozan Barış andlaşması ile 1939 yılında imzalanan Türk-Fransız anlaşması bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

nin o toprakla ilgili kişilerden hangilerinin yurttaşlığına etki edeceğini açıkça belirtirler. Gerçekten, toprakla birlikte kimlerin yurttaşlığının değişeceği konusu, toprağı bırakan devlet için olduğu gibi, toprağı kazanan devlet için de önemlidir. Andlaşmalar yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında bazı ölçüler kabul etmişlerdir. Bu ölçüler aşağıda Türk Andlaşmaları gözönünde tutularak incelenecektir.

II. Yurttaşlığı Değişecek Kişilerin Saptanmasında Kullanılan Ölçütler

a) Oturma Ölçüsü

Bazı Türk andlaşmalarında, bırakılan ya da kazanılan toprakla birlikte yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında, o toprak üzerinde oturma ölçüsü kabul edilmiştir. Bu andlaşmalara göre toprak değişikliği o toprak üzerinde oturan kişilerin yurttaşlığı üzerine etki eder. Bu andlaşmalar bırakılan ya da kazanılan toprak üzerinde oturdukları için yurttaşlıkları değişen kişileri belirtirken, bazan *ahali*, bazan *sakin bulunan eşhas*, bazan da mütemekkin eşhas ya da *yerleşmiş eşhas* deyimlerini kullanırlar. Örneğin, 1819 tarihinde Osmanlı devleti ile İngiltere arasında Yedi ada (Yunan adaları) ile ilgili olarak yapılan andlaşmada ahali terimi kullanılmıştır.⁹ Aynı terimin 1878 Ayastafanos ön barış andlaşmasının yirmi birinci maddesi ile bu andlaşmanın Berlin andlaşması ile değiştirilmeyen veya kaldırılmayan maddeleri ile ilgili konuları (bu arada yurttaşlık konusunu) düzenlemek üzere 1879 tarihinde yapılan İstanbul andlaşmasının yedinci maddesinde de kullanıldığı görülür.¹⁰

Bunların yanısıra, bazı Türk andlaşmalarında oturma ölçüsü *sakin bulunma* deyimini ile anlatılmak istenir. Örneğin, Sırbistanla Osmanlı Devleti arasında 1914 yılında yapılan Barış andlaşmasının dördüncü maddesinde bu deyim kullanılmıştır.¹¹ Yine Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan 1337 tarihli Kars andlaşmasının onüçüncü maddesi¹²

⁹ "Bundan böyle Cezayiri Seb'ai mezkure **ahalisi** İngiltere devletine tabiiyeti metbuiyet misillu merbut addolunarak haklarında İngiltere tebası misillu muamele... olunmak... üzere..." Erim, **adı geçen kaynak**, s. 258.

¹⁰ Her iki maddede benzer şekilde düzenlenen hüküm şöyledir: "Rusya'ya terkolunan mahaller ahalisinden... mühleti mezkurenin inkızasında emlaklerini satıp memleketten çıkmamış olanlar Rusya tebaiyetinde kalacaklardır" **aynı kaynak**, s. 389 ve 426.

¹¹ "Sırbistana terkedilen arazide **sakin bulunan eşhas** Sırp tebaası olacaklar..." aynı kaynak, s. 490.

¹² "... Türkiye'nin hakkı hakimiyeti teyid edilen arazi **sekenesi** (tout habitant) Türk tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde..." **Düstur**, tertip III, cilt 3, s. 24.

ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti ile yapılan 1926 tarihli Protokolde¹³ aynı deyim kullanıldığı görülür.

Oturma ölçüsünün *mütemekkin eşhas* ya da yerleşmiş eşhas deyimleriyle anlatılmak istendiği andlaşmalar da vardır. Örneğin, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılan 1913 tarihli Barış Andlaşmasının dördüncü maddesinde *mütemekkin kesan* deyimini kullanılmıştır.¹⁴ Aynı şekilde Lozan Barış Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili yirmibirinci maddesinde mütemekkin olan ve uyrukluğa ilgili ikinci bölümünde de *yerleşmiş olan Türk tebaasından* söz açılmaktadır.¹⁵ Mütemekkin ve yerleşmiş terimleri eş anlamlıdır. Gerçekten andlaşmanın asıl olan Fransızca metninde her iki terim için de "*etabli*" terimi kullanılır.¹⁶ Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının düzenlenmesi için Fransa ile yapılan 1939 tarihli andlaşmanın ikinci maddesinde de mütemekkin teriminin kullanıldığı görülür.¹⁷

b) Doğuştan Oralı Olma Ölçüsü

Bırakılan ya da kazanılan toprakla birlikte yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında ikinci ölçü, o toprakla ilgili olarak *doğuştan oralı olma* ölçüsüdür. Bu ölçüye göre yurttaşlığı toprakla birlikte değişecek kişiler, oturdukları yer neresi olursa olsun, o toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olanlardır. Andlaşmalar, özellikle Türk andlaşmaları, bu ölçüyü yalnız olarak pek uygulamazlar. Türk andlaşmalarından bu konuda, Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan'a katılması dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlıkların düzenlenmesi için Avusturya-Macaristan ile yapılan 1909 tarihli Protokol örnek olarak gösterilebilir. Bu Protokolün üçüncü maddesinde *en asıl Bos-*

¹³ Bu Protokol Kars andlaşmasının on üçüncü maddesine atıfta bulunur. **Düstur**, tertip III, cilt 7, bası II, s. 1528.

¹⁴ "Yunanistan'ın ziri idaresine intikal eden arazi Osmaniyeye'de **mütemekkin kesan** Yunan tebaası olacaklar..." Erim, **adıgeçen kaynak**, s. 478.

¹⁵ Lozan Barış andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 21 inci maddesi şöyledir: "5 teşrinsani 1914 tarihinde Kıbrıs adasında **mütemekkin olan** Türk tebaası kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir..." Burada, **belirli bir tarihte orada mütemekkin olma** ölçüsü kabul edilerek, oturma ölçüsüne bir şart daha eklenmiştir. Aynı andlaşmanın 30 uncu maddesi ise bu konuyu, Türkiye'den ayrılan bütün topraklar için düzenler; "İşbu muahedename ahkamı mucibince Türkiye'den ayrılan araziden yerleşmiş Türk tebaası bihakkın ve kavanini mahalliyede mevzu şerait dahilinde işbu arazinin intikal ettiği devlet tebaası olacaklardır."

¹⁶ Claude-Alberd Colliard, **Droit International et Histoire Diplomatique**, cilt 1, üçüncü bası, Paris 1955, s. 526-534.

¹⁷ "Birinci maddenin son fıkrasında mevzuubahs arazide mütemekkin Hatay vatandaşları Türkiye tabiiyetini bihakkın iktisap edeceklerdir." **Düstur**, tertip III, cilt 20 s. 1530.

na Hersek ahalisi (les orginaires'de la Bosine et de l'herzegovine) deyimi ile bu ölçü kullanılmıştır.¹⁸

c) Oturma ve Doğuştan Oralı Olma Ölçülerinin Birlikte Kullanılması

Bazı andlaşmalar yurttaşlığı değişecek kişilerin saptanmasında doğuştan oralı olma ve toprak üzerinde oturma ölçülerinin birlikte kullanılmasını şart koşarlar. Bu andlaşmalara göre, toprak değişikliği yalnız doğuştan oralı olan ve o anda toprak üzerinde oturan kişilerin yurttaşlığına etki eder. Örneğin, Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında yapılan 1913 tarihli Barış Andlaşmasının yedinci maddesi, oturma ve doğuştan oralı olma ölçülerinin birlikte uygulanmasını kabul etmiştir.¹⁹ Türkiye ile Arnavutluk arasında yapılan 1923 tarihli uyrukluk sözleşmesinin birinci maddesinde de aynı ölçülerin birlikte kullanıldığı görülür.²⁰

d) Oturma ve Doğuştan Oralı Olma Ölçülerinin Ayrı Ayrı Uygulanması

Toprak üzerinde oturma ve doğuştan oralı olma ölçülerinin ayrı ayrı uygulandığı andlaşmalar da vardır. Bu andlaşmalara göre, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, o toprak üzerinde oturanların yurttaşlığına olduğu gibi, doğuştan oralı olanların da yurttaşlığına etki eder. Örneğin, Teselya ile ilgili olarak, Osmanlı Devleti ile Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya, Rusya arasında imzalanan 1881 tarihli İstanbul Andlaşmasının on üçüncü maddesi²¹ ile Yunanistan'la imzalanan 1897 tarihli

¹⁸ "...Anasıl Bosna ve Hersek ahalisinden olup hicret etmemek fikrile badema memaliki Osmaniye'ye azimet edecek olan kesian hakkında memaliki Osmaniye'de Avusturya ve Macaristan tebaası misillu muamele olunacaktır." **Düstur**, tertip II, cilt 1, s. 151. Bununla beraber burada da doğuştan oralı olma ölçüsünün mutlak bir şekilde kullanılmadığı görülür. Gerçekten aynı maddenin birinci fıkrasına göre, protokole ek mektupta belirtilenler (**ayrı kaynak**, s. 155) dışında, doğuştan Bosna Hersekli olup Osmanlı ülkesinde oturanların yurttaşlıkları değişmeyecektir.

¹⁹ "...Bulgaristan'a terkedilen arazinin ahaliyi asliyesinden olup orada ihtiyarı ikamet etmiş bulunan eşhas Bulgar tebaası olacaklardır." Erim, **adı geçen kaynak**, s. 462.

²⁰ "An asıl Arnavutluk arazisi ahalisinden olup da işbu itilafname mevki meriyete girdiği zaman Arnavutluk Devleti arazisinde mukim kimseler Arnavutluk devleti tebaasından olacaklardır." **Düstur**, tertip III, cilt 6, s. 133.

²¹ "Yunanistan'a bırakılan topraklarda oturan ya da doğuştan oralı olanlar... ikametgahlarını Osmanlı İmparatorluğu'na taşıyabilecek ve orada yerleşebileceklerdir. Böyle bir durumda kendileri Osmanlı uyruğu olarak kalacaklardır." M. De Clerq, **Recueil des Traités de la France**, cilt 13 Paris 1883, s. 32. Madde tarafımızdan türkçeye çevrilmiştir.

Andlaşmanın yedinci maddesindeki²² oturma ve doğuştan oralı olma ölçüleri ayrı ayrı uygulanmıştır. Sevr Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 117. maddesinde de her iki ölçü ayrı ayrı kullanılmak istenir.²³

II. Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi, yurttaşlığın kendiliğinden toplu ve zorunlu olarak değişmesine yol açar.

Gerçekten toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi üzerine, o toprakla şu ya da bu şekilde ilgili kişiler, egemenliği altına girdikleri devletin yurttaşlığını kendiliğinden (bilhakkın) kazanırlar. Bununla beraber, andlaşmalar, "toprak değişimi üzerine yurttaşlığın bu şekilde kendiliğinden değişmeyeceğini de açıkça öngörebilir. Lozan Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 25. maddesi bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Gerçekten bu maddede, "5 teşrinsani 1914 tarihinde Kıbrıs adasına mütemekkin olan Türk tebaası kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir..." denilmektedir. "Kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap" cümleciiği ile toprak değişikliği üzerine yurttaşlığı kazanma ve kaybetmenin kendiliğinden olmadığı anlaşılır.²⁴ Öte yandan, Lozan andlaşmasının 30. maddesi bu konuda oldukça karışık görünmektedir. Maddeye göre "İşbu muahedename ahkamı mucibince Türkiye'den ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası *bihakkın ve kavanini mahalliyeece mevzu şerait dahilinde* işbu arazinin intikal ettiği devlet tebaası olacaklardır." Burada, *bihakkın ve kavanini mahalliyeece mevzu şerait dahilinde* işbu arazinin intikal ettiği devlet tebaası olacaklardır." Burada, *bihakkın ve kavanini mahalliyeece mevzu şerait dahilinde* deyimlerinin çatışma halinde olduğu görülür. Bununla beraber, yurttaşlığı seçme hakkı ile ilgili 31. maddede "bihakkın yeni bir tabiiyet iktisap eden eşhas"dan söz açıldığı için, yurttaşlığın toprak değişimi üzerine kendiliğinden değiştiği sonucuna varılabilir.²⁵

Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu, yurttaşlığın kendiliğinden, toplu ve zorunlu olarak değişmesi, özellikle, "kişi yurttaşlığını seçmede bağımsız olmalıdır" ya da "kişiye istemediği yurttaşlık yük-

²² "... hududun yeniden tashihi münasebetiyle Devleti aliyeye iade kılınan mahallerin ahaliyi asliyesinden olanlar veyahut elyevm mahallimezkurede mukim bulunanlar..." Erim, **adı geçen kaynak**, s. 440.

²³ "Kıbrıs cezaresinde doğan veyahut mukim bulunan Osmanlı tebaası kavaninimahalliyeece ahkam ve şeraitine tevfikân İngiliz tabiiyetini iktisap edecek ve tabiiyeti Osmaniye'yi terk eyleyecektir." **Aynı kaynak**, s. 556.

²⁴ Szlechter, **adı geçen kaynak**, s. 232-233.

²⁵ **aynı kaynak**, s. 233-234.

lenmemelidir" kuralına aykırı düşmektedir. Bu yüzden anlaşmaların çoğu, istemediği yurttaşlığı yüklenmek durumunda kalan kişilere, andlaşmada söz konusu yurttaşlıklardan birini seçme hakkını tanırlar. Bu hak, aşağıda, Türk andlaşmaları göz önünde tutularak incelenecektir.

Yurttaşlığı Seçme Hakkı

a) Yurdu bırakıp gitme hakkı

Eski Türk andlaşmalarının çoğunda, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu yurttaşlığı değişen kişilere, eski yurttaşlıklarını seçmek için herhangi bir hak tanınmaz. Bu andlaşmaların bazılarında, yurttaşlığı seçme hakkından farklı olarak yurdu bırakıp gitme hakkı düzenlenir. Yurdu bırakıp gitme hakkı, toprak değişmesi sonucu yurttaşlığı değişen kişilerden farklı kişilere tanınır. Gerçekten bazı Türk andlaşmalarında, savaş sırasında düşman birlikleri tarafından ele geçirilen yerlerde bulunanların, o yerler barış anlaşması gereğince boşaltılırken, "mal ve eşyaları ile birlikte vatani terk edebilecekleri" açık olarak hükme bağlanmıştır. Andlaşmaların çoğunda, bu hakkın onama belgelerinin değiştirilmesi tarihinden belirli bir süre içinde kullanılabilmesi, bazılarında da yurdu bırakıp gideceklerin bu süre içinde sahip oldukları taşınmaz mallarını satabilecekleri öngörülmüştür.²⁶

Bazı andlaşmalarda, savaş sırasında düşman tarafından ele geçirilen yerlerde düşman birliklerine hizmet eden kimselerin, ele geçirilen yerler barış anlaşması gereğince boşaltılırken sözü geçen birliklerle beraber gidebilecekleri,²⁷ bazılarında da, savaş sırasında taraflardan biri ile herhangi bir şe-

²⁶ 1774 tarihli Küçük Kaynarca Andlaşmasının 16. maddesi şöyledir: "Terki vatan idüb ahar mahallere varmak rağbetinde olan hanedanlar eşyalarıyla naklitmeğe serbestiyet üzere mezun olalar ve işbu hanedanlar kendü mesalihinin tanzimi için vakti kafileri olmak için serbestiyet üzere vatanlarından naklitmelerine bir sene müddeti imhal olunup işbu müddet mühlet-i ahidnamei mübarekenin mübadelesi tarihinden madud ve mansub oluna." 17 inci maddenin dördüncü fıkrasındaki hüküm de bu hükmün aynıdır. Erim, **adı geçen kaynak**, s. 128-129; 1791 tarihli Yaş andlaşmasının dördüncü maddesi, bazı değişikliklerle aynı hükmü tekrar eder aynı kaynak, s. 190. 1812 Bükreş andlaşmasının beşinci maddesi de yurdu bırakıp gitme hakkını benzer bir şekilde düzenler, aynı kaynak, s. 250 1829 tarihli Edirne andlaşmasının on üçüncü maddesinde, rusya tarafından ele geçirilip barış anlaşması ile geri verilen yerlerde oturanlara yurdu bırakıp gitme hakkı, Rusya'ya bırakılan topraklarda oturanlara ise, göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkı tanımıştır. Aynı kaynak, s. 285-286.

²⁷ 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasının 24'üncü maddesi örnek olarak gösterilebilir **aynı kaynak**, s. 132-133 Rusya ile yapılan 1878 Ayastafanos Ön Barış anlaşmasının 27 ve 1879 İstanbul andlaşmasının sekizinci maddesinde de benzer hükme raslanır "...ve Rusya askeri sıra familyalarıyla beraber çekilmek isteyecek kesianın azimetine memurini Osmaniye tarafından muhalefet olunmayacaktır." **Aynı kaynak**, s. 389 ve 426.

kilde ilgileri olan kişilerin aileleri ve taşınır malları ile birlikte istedikleri yere gidebilecekleri belirtilmiştir.²⁸ Bunların yanı sıra Osmanlı ülkesinde oturan ve belli bir ulustan olanların Osmanlı ülkesinden ayrılarak kaybedilen toprağa göç edebileceklerini hükme bağlayan andlaşmalar da vardır.²⁹

Öte yandan, "bazı andlaşmalarda, savaş sırasında her iki devlet ülkesinden birine kendi istekleri ile göç ederek orada oturanlara, ülkesine göçettiği devletin diğer uyrukları gibi davranılacağı, ayrıca sınırların çizilmesi sonucunda taşınmaz mallarından bir kısmı bir devletin ülkesinde, bir kısmı da öteki devlet ülkesinde kalan kişilerin, diledikleri devlet ülkesine göç edebilecekleri, ancak bu gibi kişilerin bıraktıkları ülkedeki taşınmaz mallarını satmak ve yalnız bir devlete "ihtiyarı tebeaiyet etmek" zorunda olacakları öngörülmüştür.³⁰

b) Göçetme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı:

Taşınmaz mallarının bir kısmının, bulunduğu toprağın, kazanan devlet egemenliğine geçmesi üzerine, her iki devlet ülkesine de taşınmaz mal sahibi durumunda kalanlara tanınan göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkının, daha sonraki andlaşmalarda, değişmeye konu olan toprak üzerinde oturanlara eski yurttaşlıklarını seçme hakkı şeklinde tanındığı görülür. Örneğin, göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı, ilk olarak Rusya ile yapılan 1812 tarihli Bükreş andlaşmasının yedinci maddesinde şöyle düzenlenmiştir:³¹

²⁸ Örneğin, 1829 Edirne andlaşmasının 13'üncü maddesi şu hükmü koymaktadır: "tebalarından hangi sınıf ve taifeden olursa olsun, muharebe esnasında gerek imali harbiyede gerek etvar e hareketleriyle veyahut rey ve efkarlarını beyan birle tarafeyni muhadeteynin birine taalluklarını izhar eylemiş olanlar... evlad ve ayali ve eşyayı menkulesile istediği mahalle bila mani ve taaruz nakletmek için on sekiz mah zarfında emlakini furuht edebile." **Aynı kaynak**, s. 285.

²⁹ Örneğin, 1821-1830 isyanı sonucu kurulan Yunan devleti ile ilgili olarak 1830 tarihli Protokolün altıncı maddesi: "Babi ali Rum uyruklarından Türk ülkesinden ayrılmak isteyenlere, bir süre içinde mallarını satmak ve serbestçe yurttan çıkmak hakkını tanır..." Aristarchi Bey, **Legislation Ottomane ou Recueil des Lois, Règlements Ordonance, Traités, Capitulations et Autres Documents Officiels de l'Empire Ottoman**, kısım IV, Constatinople, 1874 s. 217 Madde Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

³⁰ Örneğin 1791 tarihli Zıştovi andlaşmasının sekizinci maddesi: "İşbu seferden mukaddem yahut sefer esnasında canibi aharın arazisine çekiliş ve raiyyetini kabul idüb rızaen ikamet eden reayayı canibeyn tabii devletleri tarafından bir vakitte iade olunmaları iddia olunmayup, tebeliyyet eyledikleri devletin reayayı sairesi gibi addolunup minbad ol veçhile haklarında muamele oluna; kezalik şol kimesneler ki iki devlette de maliki emlak olanlar, kimesne tarafından muhalefet olunmaksızın hallerine çesban gördükleri veçh üzere meskenlerini devleteynin birinde diledikleri tarafta ihtiyar eylemeye mezun olalar, lakin Canibi aharın memalikinginde oldukları emlaki furuht ederek ancak bir devlete ihtiyarı tebeaiyet etmeğe mecbur olalar." Erim, **adı geçen kaynak**, s. 172.

³¹ **aynı kaynak**, s. 241.

"Rusya devletine terk ve feragat olunan memalik seknesinden sefer takribi ile ol tarafta bulunan ehli islam var ise anlar ve gerek Devleti aliye-nin sair memaliki reayasında olub sefer esnasında memaliki mezkurede kal-mış bulunanlardan bahiskar olanlar ehli ıyal ve emvalleriyle arazii devleti aliye-ye nakledüb aleddevam ziri hükümeti devleti aliyyede sakın olalar ve hususu mezkurda kendilerine zerre kadar mani ve mezahim tekevvün etme-yeceğinden başka... o makulelerin... memaliki mezkurede malik oldukları emval ve emlaklerini ol havali sükkanından dilediklerine fûruht birle esma-nını memaliki Osmaniyeye nakletmeğe mezun olmağa tanzimi umuru, mezkureleri zımnında işbu müsâlaha ahidnamesinin tasdiknameleri müba-delesi tarihinden itibaren on sekiz mah müddet ita kılına..."

Rusya ile yapılan 1829 tarihli Edirne andlaşmasının on üçüncü madde-sinde de Rusyaya bırakılan topraklarda oturan Osmanlı uyruklarına Osman-lı ülkesine göç etme hakkı tanınmıştır.³² Sözü edilen madde şöyledir:

"...bundan başka tarafı devleti aliyyeye istirdat olunan³³ veyahut Rusya devleti tarafına terk ve feragat olunan memleketlerde kain tarafeyn tebaala-rına gerek kablessefer ve gerek muharebeden beri, iktisap eyledikleri em-laklerine tensip ederler ise bir rabita verip nükut ve eşyayı menkuleleriyle devleteyni muhadeteynden diğerinin memalikine nakletmeleri için yine on sekiz mah müddet tayin kılına."

1821-1830 isyanı sonunda kurulan Yunan devletinin idaresi altına geçen topraklarda oturanlara da aynı şekilde göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkının tanındığı görülür. 1830 tarihli Protokolün³⁴ 6. maddesinin ikinci fıkrası şöyledir:

"Yunan Hükümeti de aynı hakkı (yani bir süre içinde mallarını satmak ve o topraktan çıkmak hakkını) Yunanistan'da oturanlardan Türk ülkesine taşımak isteyenlere tanıyacaktır."

1856 tarihli Paris andlaşmasının 21'inci maddesinde de Rusya tarafın-dan Osmanlı devletine bırakılan topraklarda oturan kişilere, aynı şekilde, göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkının tanındığı görülür.³⁵

"Rusya devleti canibinden terk olunacak... arazii mezkura ahalisi... üç se-

³² aynı kaynak, s. 286.

³³ bkz. Dipnot 26.

³⁴ Aristachi bey, **adı geçen kaynak**, s. 217. Fıkra Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

³⁵ Erim, **adı geçen kaynak**, s. 350.

ne müddet esnasında isterler ise emlaklerini serbestçe satıp başka mahallere naklihane itmekte muhtar olacaklardır."

1878 Berlin andlaşmasının 12, 30 ve 39'uncu bendlerinde de göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı tanınmıştır.³⁶ Toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi üzerine, göç etme yoluyla eski yurttaşlığın seçilebileceği, göç etmeyenlerin de toprağı kazanan devlet yurttaşlığında kalacağı, Ayastafanos Ön Barış Andlaşmasının 21'nci maddesi ile bu andlaşmanın Berlin andlaşması ile değiştirilmeyen veya kaldırılmayan maddeleri ile ilgili konuları düzenlemek için 1879 tarihinde Rusya ile yapılan İstanbul andlaşmasının yedinci maddesinde açık olarak belirtilmiştir. Ayastafanos Ön Barış andlaşmasının 21'inci maddesinin tekrarı olan 1879 İstanbul andlaşmasının yedinci maddesi şöyledir:³⁷

"Rusya'ya terkolunan mahaller ahalisi bu ilkalar haricinde ikamet etmek istedikleri halde emlaklerini satıp çekilmeye muhtardırlar. Bunun için kendilerine muahedei hazıranın tasdikinden itibaren üç sene mühlet verilmiştir. Mühleti mezkurenin inkızasında emlaklerini satıp memleketten çıkmamış bulunanlar Rusya tabiiyetinde kalacaklardır.

Aynı şekilde göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan'a katılması dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlıkların düzenlenmesi için Avusturya-Macaristan ile yapılan 1909 tarihli Protokolün üçüncü maddesinin ikinci fıkrasında şöyle düzenlenmiştir:³⁸

"Bosna ve Hersek ahalisinden olup eyaleyteyni mezkureteynde sakin bulunan kesan kemafissabık Bosna Hersek kavaninine tevfiği hareket ederek memaliki Osmaniyeye hicrette serbest olacaklar ve memaliki Osmaniyeeye geldiklerinde tebai Osmaniye sifatiyle kabul edileceklerdir."

Göçetme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkının bu şekilde kaleme alınışı, bu hakkı tanıyan eski andlaşmalara göre teknik bakımdan çok ileridir.

³⁶ Birbirine benzeyen bu maddelerden Sırbistanla ilgili olanı şöyledir: "İslamdan Sırbistana ilhak olunan arazi dahilinde emlaki bulunup da **emaret haricinde temekkün etmek isteyenler** emlaklerini iltizama vererek veya diğeri marifetiyle idare ettirerek muhafaza ettirebileceklerdir." Erim, **adı geçen kaynak**, s. 419. Bu maddelerden, dolayısıyla, göçetme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkının tanındığı sonucuna varılabilir. Bununla beraber, bu maddelerin göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkını düzenlemediği görüşünde olan yazarlar da vardır: Peritch, le Traite de Berlin et la Question de la Nationalite par rapport a la Principaute de Serbie, **Revue de Droit International Public** (1900) s. 203 vd.

³⁷ Erim, **adı geçen kaynak**, s. 389 ve s. 426.

³⁸ **Düstur**, tertip II, cilt I, s. 150.

Bu tarihten sonra andlaşmalar, çoğu zaman, toprak üzerinde devlet egemenliğinin değişmesi sonucu yurttaşlığı değişecek kişilere topraktan başka yerlere göç etme hakkını değil, açıkça, toprak değişikliğinin önce yurttaşı oldukları ya da başka bir bağla bağlı buldukları devletin yurttaşlığını seçme hakkını tanırlar. Bu andlaşmalara göre eski yurttaşlığı seçme hakkı göç etme yoluyla değil, ya etkili makama bildirme ve göçetme ya da yalnızca yetkili makama bildirme yoluyla kullanılır. Bununla beraber, bu andlaşmaların yanısıra, eski yurttaşlığı seçme hakkının göçetme yoluyla kullanılacağını öngören andlaşmalara da raslanır. Örneğin, Rusya ile yapılan 1918 tarihli Brestlitovsk andlaşmasına ek anlaşmasının on birinci maddesinde göç hakkının genel olarak düzenlendiği görülür:³⁹

İslam dininde bulunan Rus tebaası emval ve emlaklerini nakde tahvil etmek ve emvali mevcudelerini (menkulelerini?) beraberinde götürmek suretiyle memaliki Osmaniyeye hicret etmek hakkını haiz olacaklardır."

Rusya ile yapılan 1921 tarihli Moskova andlaşmasının 12'nci maddesinde ise, göç etme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkı yalnız değişime konu olan toprak üzerinde oturanlara tanınmıştır:⁴⁰

"1918 senesinde evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiye'nin hakkı hakimiyeti olduğu Rusya Şuralar Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Hükümeti tarafından işbu muahede ile tasdik olunan aksamı arazi ahalisinden her biri (tout habitant) Türkiye'yi serbestçe terkedebilecek ve birlikte eşya ve emvalini veya nukudunu götürebilecektir. İşbu muahede ile Türkiye tarafından hakkı metbuiyeti Gürcistana terkedilen Batum ahalisinden her biri dahi aynı hakkı haizdir."

Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında 1337 tarihinde imzalanan Kars andlaşmasının on üçüncü maddesinde değişime konu olan toprak üzerinde oturanlara, "tabiiyetten çıkmak istedikleri takdirde", o toprağı "serbestçe terketmek salahiyeti" tanınmıştır. Sözü edilen madde şöyledir:⁴¹

"1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiyenin hakkı hakimiyeti teyid edilen arazi seknesi (tout habitant) Türkiye tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde Türkiye'yi serbestçe terketmek salahiye-

³⁹ Erim, **adı geçen kaynak**, s. 516.

⁴⁰ **Düştur**, tertip III, cilt 2, s. 102.

⁴¹ Bknz. Dipnot 12.

tini haiz olacaklardır. Aynı veçhile hakkı merbuiyeti Türkiye tarafından Gürcistan'a terkedilmiş olan arazi seknesi de Gürcü tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde Gürcistanı terketmeğe salahiyyetar olacaklardır."

c) Bildirme ve Göç etme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı:

Bunların yanısıra, yurttaşlığı seçme hakkının önce yetkili makamlara bildirme ve sonra da göçetme yoluyla kullanılacağını belirten andlaşmalar da vardır. Örneğin, Teselya ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan, İngiltere, İtalya, Rusya arasında imzalanan 1881 tarihli İstanbul Andlaşmasının on üçüncü maddesi şöyledir:⁴²

"Yunanistana bırakılan topraklarda oturan ya da doğuştan oralı olanlardan Osmanlı uyruğu olarak kalmak isteyenler, onama belgelerinin değişiminden başlayarak üç yıllık bir süre içinde, yetkili makama önceden bildirerek ikametgahlarını Osmanlı İmparatorluğuna taşıyabilecek ve orada yerleşebileceklerdir. Böyle bir durumda kendileri Osmanlı uyruğu olarak kalacaklardır.

Yukarıdaki hükmün, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1897 yılında yapılan barış andlaşmasının yedinci maddesinde, çok az değişiklikle tekrar edildiği görülür. Sözü edilen madde şöyledir:⁴³

"Teselyanın seknesiyle ahali asliyesinden olup 24 Mayıs 1881 tarihli mukavelenamenin on üçüncü maddesi mucibince tabiiyeti Yunaniyeyi iktisap etmiş veya etmemiş müslümanlar, memaliki şahaneye muhacerete veya orada ikametgahlarını tayinde serbest olacaklardır. Tabiiyeti Yunaniyeyi iktisap etmiş olanlar muahedel hazıra tasdiknamelerinin mübadelesi tarihinden itibaren üç sene müddet zarfında evvelce memurini aideye ita olunacak bir beyanname mucibince tabiiyeti Osmaniyeyi kabul ve ihtiyar etmek salahiyyetini haiz olacaktır.

Hududun yeniden tashihi münasebetiyle Devleti aliyeye iade kılınan mahallerin ahaliyi asliyesinden olanlara veyahut elveyim mahalli mezkurede mukim bulunanlara müteakibilen aynı fevaid bahşolunmuştur."

İlk bakışta bu maddeden, Teselya'da oturan ya da doğuştan oralı olan müslümanlara, 1881 andlaşması gereğine Yunan uyrukluğunu kazansın ka-

⁴² De Clerq, **adı geçen kaynak**, s. 32 Madde Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

⁴³ Erim, **adı geçen kaynak**, s. 440.

zanmasın, Osmanlı ülkesine göçetme hakkının tanınmakta olduğu ve bunlardan Yunan uyrukluğunu kazananlara da üç senelik bir süre içinde ilgili memura verilecek bir beyanname ile Osmanlı uyrukluğunu seçebilecekleri sonucu çıkmaktadır. Madde, 1881 tarihli anlaşmanın on üçüncü maddesiyle olan yakın ilgisi de göz önünde tutulursa, bazı ufak değişiklikler dışında, 1881 tarihli anlaşmanın on üçüncü maddesinin tekrarından başka bir şey değildir. Gerçekten, 1897 anlaşmasının yedinci maddesi, 1881 anlaşmasının on üçüncü maddesine göre Osmanlı uyrukluğu için yetkili makamlara bildirme ve göç etme yoluyla seçim hakkını kullanmamış ve bu yüzden Yunan uyruğu kalmış kişilerden müslüman olanlara, onama belgelerinin değişimi tarihinden başlayarak üç yıllık bir süre içinde yetkili makamlara bildirme ve göç etme yoluyla yeni bir seçim hakkı tanımaktadır.⁴⁴

Balkan Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'la 1913 ve Sırbistan'la 1914 yıllarında imzaladığı barış, anlaşmalarının dördüncü maddelerinde, toprak değişimi ile yurttaşlığı değişecek kişilerin, ilgili memurlara beyanname vermek ve Osmanlı Konsolosluğuna da bunu kaydetirmek yoluyla Osmanlı yurttaşlığını seçebilecekleri, ancak bu seçme hakkının kullanılmasının değişime konu olan toprağı bırakarak oturdukları yeri toprağı kazanan devlet ülkesi dışına aktarmalarına bağlı olduğu belirtilmektedir. Gerçekten sözü geçen anlaşmaların her iki maddesinde de birbirine benzer olan hüküm şöyledir.⁴⁵

"... Muahedei hazıranın imzasından itibaren üç sene zarfında Sırp memurini müteallikasına bir beyanname itası suretiyle tabiiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salahiyetini haiz bulunacaklardır. Bu beyanname Osmanlı şehbenderlerine kayıt ve tescil olunacaktır... Mamafih işbu ihtiyarı tabiiyet hakkının istimali alakadarının Sırbistan haricine nakli ikamet etmelerine muallaktır..."

d) Bildirme yoluyla eski yurttaşlığı seçme hakkı:

Yeni anlaşmaların çoğu, eski yurttaşlığı seçme hakkının kullanılması için, ilgili kimsenin böyle bir seçmeyi yaptığını yetkili makama bildirmesini yeter görmektedir. Gerçekten bu anlaşmalara göre, değişmeye konu olan toprağı bırakarak göç etmek çoğu zaman yurttaşlığı seçme hakkının

⁴⁴ Szlechter, **adı geçen kaynak**, s. 165-167.

⁴⁵ Erim, **adı geçen kaynak**, s. 478 ve 490.

bir sonucu olarak ortaya çıkar. Örneğin, Osmanlı devleti ile Bulgaristan arasında 1913 yılında yapılan Barış Andlaşmasının yedinci maddesi şöyledir.⁴⁶

"... Ahalii merkumeden bu suretle Bulgar tabiiyetine geçmiş olanlar Bulgar memurini mahalliyesine sadece bir beyanname itası ve Osmanlı Şehbenderlerine bir muamelei kaydiye icrası suretiyle dört sene zarfında buldukları yerlerde tabiyeti Osmaniyeyi ihtiyar eylemek salahiyetini haiz olacaklardır... Bu hüslümanlar hakkı hıyarlarını istimal eyledikten sonra, terk edilmiş olan arazide balada musarrah dört sene müddetin inkızasına kadar mufarakat edecekler..."

Lozan Barış Andlaşmasının 21. ve 31'nci maddelerinde de eski yurttaşlığı seçme hakkı yalnız olarak düzenlenmiş, değişime konu olan toprağı bırakarak göçetme zorunluluğu ise, seçme hakkının bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Lozan Barış Andlaşmasının Kıbrıs adası ile ilgili 21'inci maddesinde eski yurttaşlığı seçme hakkı şöyle düzenlenmiştir:

"... Kıbrıs adasında mütemekkin olan Türk tebaası... işbu muahedename nin mevkii meriyete vazından itibaren iki senelik bir müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir. Bu takdire hakkı hıyarlarını istimal ettikleri tarihi takip eden on iki ay zarfında Kıbrıs adasının terketmeye mecbur olacaklardır..."

Yine Lozan Barış Andlaşmasının 31'nci maddesi, genel olarak yurttaşlığı seçme hakkını düzenlemekte ve 33'üncü madde de göç etme zorunluluğunu bu hakkı kullanmanın bir sonucu olarak ele almaktadır. Gerçekten sözü edilen maddeler şöyledir:

Madde 31 "18 yaşını mütecaviz olup da... Türk tabiiyetini zayı ve bihak kın yeni bir tabiiyet iktisap eden eşhas işbu muahedenin mevkii meriyete vaz'ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar etmek salahiyetini haiz olacaklardır."

Yine Lozan Barış Andlaşmasının 31'nci maddesi, genel olarak yurttaşlığı seçme hakkını düzenlemekte ve 33'üncü madde de göç etme zorunluluğunu bu hakkı kullanmanın bir sonucu olarak ele almaktadır. Gerçekten sözü edilen maddeler şöyledir:

⁴⁶ aynı kaynak, s. 462.

⁴⁷ **Düstur**, tertip III, cilt 6, s. 133.

Madde 33 "...hakkı hiyarlarını istimal eden eşhas bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgahlarını, hakkı hiyarlarını lehine istimal ettikleri devlet arazisine nakletmeye mecburdur..."

Lozan Barış Andlaşmasından sonra Türkiye tarafından imzalanan andlaşmaların çoğu aynı esası tekrar etmektedir. Örneğin, Türkiye ile Arnavutluk arasında 1923 tarihli Uyruluk Sözleşmesinin dördüncü maddesi şöyledir:⁴⁷

"Arnavutlukta mukim olup da işbu itilafname mucibince Arnavut tabiiyetini ihraz etmiş ve sinni on sekiz yaşını mütecaviz bulunmuş olan Türkler işbu itilafnamenin mevki meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zarfında Türk tabiiyetine rücu etmek salahiyetini haiz bulunacaklardır..."

Sözü edilen madde bu şekilde eski yurttaşlıklarını seçenlerin üçüncü maddedeki şartlara uymak zorunda olduklarını belirtmektedir. Sözü edilen üçüncü madde ise göç etme zorunluluğunu düzenler:

"...Ahali mezkureden bu suretle... tabiiyeti ihtiyar etmek isteyenler işbu itilafnamenin mevki meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zarfında... her türlü alakalarını kat edip bir daha avdet etmemek şartıyla (Arnavutluğu) terk etmeye mecburdurlar."

Türkiye ile İngiltere ve Irak hükümetleri arasında Ankara'da 1926 yılında imzalanan Hudut ve İyi Komşuluk andlaşmasının dördüncü maddesi Lozan Barış Andlaşmasının yurttaşlıkla ilgili hükümlerinin değiştirilmeden uygulanacağını öngörmektedir.⁴⁸ Yine Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarını düzenlemek üzere Fransa ile yapılan 1939 tarihli anlaşmanın üçüncü maddesi aynı şekilde eski yurttaşlığı seçme hakkını bağımsız olarak düzenlemektedir. Gerçekten maddeye⁴⁹ göre:

"Türkiye tabiiyetini iktisap eden on sekiz yaşını mütecaviz olan kimseler işbu andlaşmanın meriyete girdiği tarihten itibaren altı aylık bir müddet zarfında Suriye ve Lübnan tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır.

Balada mezkur haktan istifade etmek isteyen kimseler ikametgahlarının merbut bulunduğu idari makama bu hususta bir beyanname tevdi edeceklerdir. Kendilerine bir makbuz verilecektir. Hakkı hiyar istimal edenlerin listeleri mümkün mertebe kısa fasılalarla Fransız Konsolosluğuna tevdi olunacaktır."

⁴⁸ **Düstur**, tertip III, cilt 7, bası II, s. 1512.

⁴⁹ **Düstur**, tertip III, cilt 20, s. 1530.

Göç etme zorunluğu ise, yukarıdaki madde ile bağımsız olarak kullanılması öngörülen eski yurttaşlığı seçme hakkının bir sonucu olarak, dördüncü maddede şöyle düzenlenmiştir:

"...hakkı hiyarlarını istimal eden kimseler, müteakip on sekiz ay zarfında ikametgahlarını Türkiye'nin haricine nakletmeye mecbur olacaklardır."

Türkiye ile Mısır arasında 1937 yılında imzalanan Uyruluk Sözleşmesinin birinci ve beşinci maddelerinde, eski yurttaşlığı seçme hakkının yetkili makamlara bildirme yoluyla kullanılacağı öngörülmüştür.⁵⁰ Sözü edilen maddeler şöyledir:

Madde 1 "5 Sontesrin 1914 tarihinde Mısır'da yerleşmiş olan aslen Türk olan ve kendileri yahut babaları Türkiye'de, Mısır'da, ecnevide veya 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Muahedesi mucibince Türkiye'den ayrılmış araziden birinde doğmuş bulunan eski Osmanlı tebaası, eğer Mısır tarafından Mısır tabiiyetin ihraz etmiş telakki edilmiş iseler Tük tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır.

...Bu kimselerden kendileri ve babaları da Mısır'da doğmuş bulunanların bu hakkı hiyarları olmayacaktır.

Madde 5: "...Birinci maddeyi tatbiken, ihtiyar, Türkiye'de Dahiliye Vekaletine, Mısır'da Türkiye elçiliğine ve ecnebi memleketlerde Türkiye elçilikleri ile konsolosluklarına bildirilecektir."

Öte yandan Sözleşmeye eklenen "Nihai Protokol"de yurttaşlığı seçme hakkının kullanılması sonucu olarak göç etme, zorunlu kabul edilmemiş ve yurttaşlığı seçme hakkını kullananların yurttaşlığından ayrıldıkları devletin ülkesini bırakmak zorunda olmayacakları açık olarak belirtilmiştir. Sözü edilen Nihai Protokol şöyledir:

"Türkiye ile Mısır arasında bugünkü tarihte imzalanan Tabiiyet Mukavelesnamesi hükümlerine uygun olarak hakkı hiyarlarını kullanmış olan şahıslar, tabiiyetinden feragat ettikleri memleketi bu yüzden terke mecbur olmayacaklar ve orada öbür vatandaşlarına bahşolunan haklardan istifadeye devam edeceklerdir..."

⁵⁰ **Düstur**, tertip III, cilt 18, s. 1407.

e) Üçüncü bir devlet yurttaşlığını seçme hakkı:

Andlaşmanın çoğu, toprak değişimi sonucu yurttaşlığı değişen kişiye, genel olarak, eski yurttaşlığını seçme hakkını tanır. Bu gibi andlaşmalarda, başka bir devletin yurttaşlığını seçebilme hakkı öngörülmemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşına son veren andlaşmalar, bu arada, özellikle Lozan andlaşması, değişime konu olan toprakla ilgili kişilerden bazılarına, eski yurttaşlığı seçme hakkı yanında, bazı bağlarla bağlı buldukları üçüncü devletlerin yurttaşlığını seçme hakkını da tanır. Örneğin, Lozan Barış Andlaşmasının bu konu ile ilgili 32'nci maddesi şöyledir:

"...Türkiye'den ayrılan bir kısım arazide yerleşmiş ve mezkur arazideki ekseriyeti ahaliden ırk itibarı ile ayrı olan on sekiz yaşını mütecaviz eşhas, işbu muahedenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren iki sene müddet zarfında ahalisinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup olan Devletlerden birinin tabiiyetini, mezkur devletin muvafakatı şartı ile ihtiyar edebileceklerdir."

f) Toprağı Kazanan Devlet Yurttaşlığını Seçme Hakkı:

Bazı Türk andlaşmalarında, değişime konu olan toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olan, ancak toprak değişimi anında o toprak dışında oturan kişilere kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkı tanınır. Örneğin, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1913 yılında imzalanan andlaşmaya ek 1 numaralı Protokol'de, Yunanistan'a bırakılan topraklarla ilgili olarak doğuştan oralı olan ve Osmanlı ülkesi dışında oturan kimselere, Yunan yurttaşlığını seçme hakkı tanınmıştır. Gerçekten Protokole göre:⁵¹

"Terkedilen arazinin ahali asliyesinden olup memaliki Osmaniye haricinde mütemekkin bulunanlar tabiiyeti Yunaniyeyi ihtiyar etmek üzere altı aylık bir mühlet verilecektir..."

Aynı şekilde, Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 1914 tarihinde akdolan andlaşmanın dördüncü maddesinde, Sırbistan'a bırakılan topraklarla ilgili olarak doğuştan oralı olan ve yabancı ülkelerde oturan kimselere Sırp yurttaşlığını seçme hakkının tanındığı görülür. Sözü edilen maddenin bu konu ile ilgili fıkrası şöyledir:

"Terkedilen arazi ahali asliyesinden olup memaliki ecnebiyede sakin bulunan eşhasa Sırp tabiiyetini ihtiyar için aynı mühlet (üç yıl) verilmiştir."

⁵¹ Erim, **adı geçen kaynak**, s. 483.

Eşhası merkume tarafından bunun için Osmanlı Şehbenderhaneleri kaçırlaryalarına bir beyanname ita edilecek ve bu beyanname Sırp konsoloshanelerinde kayıt ve tescil olunacaktır."

Öte yandan, aynı andlaşmaya ek mektupta, Sırbistan'a bırakılan topraklarla ilgili olarak doğuştan oralı olup, Osmanlı ülkesinde oturan hıristiyanlara Sırp yurttaşlığını seçebilmeleri için gereken kolaylığın gösterileceği öngörölmüştür. Sözü edilen mektup şöyledir:⁵²

"Terkedilen arazinin ahaliı asliyesinden olup memaliki Osmaniye'de mütemekkin bulunan hıristiyanlar meyanında Sırp tabiiyetine girmek üzere tabiiyeti Osmaniye'yi terketmek isteyecek olanlar bulunduğu takdirde hükümeti Osmaniye'nin bu husustaki kavanın ve nizamati meriyye ahkamile kaabili telif olan kaffei teslihati anlar hakkında ibraza amede bulunduğunu hükümeti seniye namına... beyan ederim..."

Lozan Barış andlaşmasının 34'üncü maddesi, Türkiye'den ayrılan yerlerle ilgili olarak doğuştan oralı olan ve andlaşma yürürlüğe girdiği tarihte yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan on sekiz yaşından büyük Türk uyruklarına, bazı şartlarla, doğuştan oralı oldukları ülkede yürürlükte olan yurttaşlığı seçme hakkını tanımaktadır. Bu hakkı düzenleyen madde şöyledir:

"...Türkiye'den ayrılan bir mahal ahaliı asliyesinden olup 18 yaşını mütecaviz olan ve işbu mahedenamenin mevkii icraya vaz'ı anında memaliki ecnebiyede yerleşmiş bulunan Türk tebaası, Türkiye'den ayrılan memalikte icrayı hükmeden hükümetlerle, kendilerinin yerleşmiş buldukları memleketlerin hükümetleri arasında akdine lüzum görölebilecek itilafat kaydı ihtirazisi tahtında, ahaliı asliyesinden buldukları arazide meri olan tabiiyeti iktisapta muhayyerdirler. Şu kadar ki, ırkları itibarıyla bu arazi ahalisinin ekseriyetine mensup olanlar ve o arazide icrayı hükmeden hükümet de buna muvafakat ede. Bu hakkı hiyar işbu muahedenamenin mevkii meriyete vazı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında istimal edilmelidir."

1923 tarihli Türkiye-Arnavutluk Uyrukluk Sözleşmesinin üçüncü maddesinde, Arnavutlukla ilgili olarak doğuştan oralı olan ve Türkiye'de oturanların on sekiz yaşını geçmiş bulunanlara, sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten sonra bir yıl içinde Türk yurttaşlığını bırakarak Arnavut yurttaşlığını seçme hakkı tanınmıştır. Gerçekten sözü edilen maddeye göre:

⁵² aynı kaynak, s. 496.

"Anasıl Arnavutluk arazisi ahalisinden olup da Türkiye’de mukim ve sinni onsekiz yaşını mütecaviz bulunanlar işbu itilafnamenin meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zarfında Türk tabiiyetini terk ile Arnavut tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir.

Ahalii mezkureden bu suretle Arnavut tabiiyetini ihtiyar etmek isteyenler işbu itilafnamenin mevki meriyete girdiği tarihten itibaren bir sene zarfında ve her türlü alakalarını kat edip bir daha avdet etmemek şartıyla Türkiye’yi terketmeye mecburdurlar... Hakkı hıyarlarını istimal ile Türkiye hududunu terk edinceye kadar Türk tebaası muamelesi göreceklerdir."

Yine aynı Sözleşmenin yedinci maddesinde, Arnavutluk "ahalisinden olup" sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihte Türkiye ve Arnavutluk ülkeleri dışında bulunanlara, Arnavutluk yurttaşlığını seçme hakkının tanındığı görülür. Bu konuyu düzenleyen madde şöyledir:

"Arnavutluk arazisi ahalisinden olup da işbu itilafnamenin mevki meriyete girdiği tarihte Türk tebaası olarak Türkiye ve Arnavutluk arazisi haricinde bulunanlar, tarihi meriyetten itibaren Türk Memurini şebenderesine bir beyanname itası suretiyle Arnavutluk devleti tabiiyetini ihtiyarda serbest kalacaklardır."

Lozan Barış andlaşmasında, Osmanlı Devletinden ayrılan yerlerle ilgili olarak doğuştan oralı olan ve o anda Türkiye’de oturanlara, ayrılan yerlerde yürürlükte olan yurttaşlığı seçme hakkı tanınmamıştır. Lozan Barış andlaşmasının uygulanması ile ilgili olarak, Türkiye’nin Suriye ve Lübnan üzerinde sahip olduğu yetkiye dayanarak hareket eden Fransa ile yaptığı Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesinin⁵³ üçüncü maddesinde, doğuştan Suriyeli ve Lübnanlı olan ve bu sözleşmenin imzası anında Türkiye’de oturan ya da Türkiye’de bulunan kişilere on sekiz yaşını geçmiş olmak şartıyla, Suriye ve Lübnan’da yürürlükte olan uyrukluğa seçme hakkı tanınmıştır. Bu hakkı düzenleyen üçüncü madde aşağıdadır:

"An asıl Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan arazi ahalisinden on sekiz yaşını mütecaviz ve işbu mukavelenamenin hini imzasında Türkiye’de mukim ve hazır bulunan eşhas bu mukavelenin meriyete vazından itibaren altı ay zarfında işbu arazide cari olan tabiiyeti, ihtiyar etmek selahiyetini haizdirler... Hakkı hıyarlarını is-

⁵³ **Düstur**, tertip III, cilt 7 bası II, s. 1495.

timal etmiş olanlar, bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgahlarını Türkiye haricine nakle mecburdurlar..."

Türkiye ile Mısır arasında 1937 yılında imzalanan Uyruluk Sözleşmesinin üçüncü ve dördüncü maddelerinde, kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkının her iki şekliyle de tanındığı görülür. Sözleşmenin üçüncü maddesinde, Mısır yerliliğinden faydalanan ve 5 Ekim 1914 yılında Türkiye’de yerleşmiş bulunan eski Osmanlı uyruklarının Türk uyrukluğunu muhafaza edecekleri belirtildikten sonra, Mısır yurttaşlığını seçme hakkı ile ilgili olarak şu hüküm konulmuştur:

"Ancak bunlardan kendileri ve babaları da Mısır’da doğmuş bulunanlar Mısır tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır."

Dördüncü maddede ise, Mısır yerliliğinden faydalanan ve 5 Ekim 1914 yılında yabancı ülkelerde yerleşmiş bulunan, doğuştan Türk olup, Türk yurttaşlığını muhafaza etmiş eski Osmanlı uyruklarının Mısır hükümetince Mısır uyruğu sayılmayacağı belirtildikten sonra, bunlardan, kendileri e babaları da Mısır’da doğmuş olanların Mısır yurttaşlığını seçebilecekleri öngörülmektedir.

g) Kendilerine yurttaşlığı seçme hakkı tanınan kişiler:

Türk andlaşmalarının çoğunda, toprak değişimi sonucu, yurttaşlıkları değişen kişilerin tümüne, hiçbir ayırım yapılmaksızın, eski yurttaşlıklarını seçme hakkı tanınır.⁵⁴ Bazı Türk andlaşmalarında ise, eski yurttaşlığı seçme hakkının, toprak değişimi üzerine yurttaşlıkları değişen kişilerden ancak bazılarına tanındığı görülür. Bu gibi andlaşmalarda, eski yurttaşlığı seçme hakkını kullanacak kişilerin saptanmasında uygulanan ölçülerden başka, bu haktan faydalanacakların çevresini daraltmak amacıyla, bazı ek ölçüler de kullanılır. Din, ırk ve şartlı bir şekilde doğuştan orali olma ölçüleri, eski yurttaşlığı seçme hakkını kullanacak kişilerin saptanmasında uygulanan ek ölçülere örnek olarak gösterilebilir. 1812 yılında Rusya, 1897 yılında Yunanistan ve 1913 yılında da Bulgaristan’la yapılan barış andlaşmalarının yedinci maddelerinde, sırasıyla oturma, ayrı ayrı ve birlikte kullanılan oturma ve doğuştan orali olma ölçülerine ek olarak, *müslüman olma* ölçüsünün kullanıldığı görülür.

⁵⁴ Örneğin, 1829 Edirne, 1830 Londra, 1856 Paris, 1878 Ayastafanos, 1879 İstanbul, 1913 Türk-Sırp, 1921 Moskova ve Kars, 1923 Lozan, 1939 Türk-Fransız andlaşmaları.

Türkiye ile Arnavutluk arasında 1923 yılında imzalanan Uyruluk Sözleşmesinin dördüncü maddesinde ise, doğuştan oralı olma ve o toprak üzerinde oturma ölçülerinin birlikte kullanılması sonucu yurttaşlıkları değişen kişilerden yalnız Türk olanların, Türk yurttaşlığını seçebilecekleri öngörülmüştür. Öte yandan, 1937 tarihli Türk Mısır Uyruluk Sözleşmesinin birinci maddesinde de, Türk yurttaşlığını seçebilmek için, belirli bir tarihte Mısır'da oturma ve doğuştan Türk olma ölçüleri yanında, şartlı bir şekilde *doğuştan Mısırlı bulunmama* ölçüsü kullanılır.

Lozan Barış andlaşmasının, üçüncü bir devlet yurttaşlığını seçme hakkını düzenleyen 32'nci maddesine göre, bu hakkı kullanacak kimselerin, yerleşmiş bulunduğu toprak üzerindeki halkın çoğunluğundan ırk bakımından ayrı olmaları ve yurttaşlığını seçtiği devletin ülkesindeki halkın çoğunluğu ile de aynı ırktan bulunmaları şarttır.

Değişime konu olan toprak dışında olup, kendilerine kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkı tanınan kişilerin saptanmasında, ayrılan toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olma ve o toprak dışında oturma ölçüleri, genel olarak birlikte kullanılır. Örneğin, Yunanistan'la 1913 yılında yapılan Barış andlaşmasına ek Protokolde, Sırbistan'la 1914 yılında yapılan barış andlaşmasının dördüncü maddesinde, 1923 Türkiye-Arnavutluk Uyruluk Sözleşmesinin üçüncü ve yedinci maddelerinde, 1926 Türk Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesinin üçüncü maddesinde, kazanan devlet yurttaşlığını seçebilecek kişilerin saptanmasında, ayrılan toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olma ve o toprak dışında oturma ya da bulunma⁵⁵ ölçülerinin birlikte kullanacakların çevresini daraltmak amacıyla, din ve ırk ölçülerinin ek ölçü olarak kullanıldığı görülür. Örneğin, 1914 yılında Sırbistan'la yapılan Barış andlaşmasına ek mektupta, ayrılan toprakla ilgili olarak doğuştan oralı olma ve o toprak dışında oturma ölçüleri yanında *hıristiyan olma*, Lozan Barış Andlaşmasının 34'üncü maddesinde ise, doğuştan oralı oldukları topraktaki halkın çoğunluğu ile aynı ırktan olma ölçüleri ek ölçü olarak kullanılır. Öte yandan 137 tarihli Türk Mısır Uyruluk Sözleşmesinin üçüncü ve dördüncü maddelerinde Mısır dışında yerleşmiş bulunanlardan ancak *kendileri ve babaları Mısır'da doğmuş bulunanların* Mısır uyrukluğunu seçebilecekleri öngörülmüştür.

⁵⁵ 1923 Türkiye Arnavutluk Uyruluk Sözleşmesinin yedinci ve 1926 Türk Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk andlaşmasının üçüncü maddelerinde **hazır bulunma** ölçüsü kullanılmıştır. Bknz. Dipnot 47 ve 53.

h) Yurttaşlığı seçme hakkının sonuçları:

Türk andlaşmalarının çoğunda, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, yurttaşlığı seçilen devletin rızası aranmaz. Kişi, yurttaşlığı seçme hakkını andlaşmada öngörülen şekilde kullanarak, andlaşmada söz konusu yurttaşlığı kazanır.⁵⁶ Bunların yanısıra, bazı Türk andlaşmaları, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, yurttaşlığı seçilen devletin rızasını da şart koşarlar. Bu rıza daha çok seçme hakkının bir başka devlet ya da kazanan devlet yurttaşlığı için kullanılması halinde aranır. Örneğin, Lozan Barış andlaşmasının, üçüncü devlet yurttaşlığını seçme hakkını düzenleyen 32'nci maddesi ile, kazanan devlet yurttaşlığını seçme hakkını düzenleyen 34'üncü maddesinde, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılabilmesi için ilgili devletin rızası aranır. Eski yurttaşlığı seçme hakkının kullanılması halinde, yurttaşlığı seçilen devletin rızasını şart koşan andlaşmalar da vardır. Örneğin, 1913 yılında Bulgaristan'la yapılan Barış andlaşmasının yedinci maddesinde, Osmanlı uyruklüğünü seçmenin "Hükümeti Osmaniyece mecburi olmadığı" belirtilir. Lozan Barış andlaşmasında, eski yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında Türkiye'nin rızası şartı aranmamıştır. Bununla beraber, Lozan Barış andlaşmasının uygulanmasıyla ilgili olarak Türkiye'nin İngiltere ve Irak hükümetleri ile yaptığı 1926 tarihli andlaşmada, Lozan Barış andlaşmasının ilgili hükümlerinin değiştirilmeden uygulanacağı söylendikten sonra, Lozan'dan ayrı olarak, Türkiye'nin "hakkı hıyarlarını Türkiye tabiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak hususunda serbestii hareketini muhafaza edeceği" belirtilmiştir.

Bazı Türk andlaşmalarında, yurttaşlığı seçme hakkını kullanmanın toplu sonuçlar doğuracağı hükme bağlanır. Bu andlaşmalara göre, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, evli kadınlar kocalarına, küçükler de ana babalarına tabidir. Örneğin Lozan Barış andlaşmasının 36, 1923 Türkiye Arnavutluk ve 1937 Türkiye Mısır Uyrukluk Sözleşmelerinin altıncı maddeleri ile 1939 tarihli Türk Fransız andlaşmasının beşinci maddesinde, yurttaşlığı seçme hakkının kullanılmasında, evli kadınların kocalarına ve on sekiz yaşından aşağı çocukların da ebeveynlerine tabi olacakları hükme bağlanmıştır. Böyle bir hükmün, özellikle "kişi yurttaşlığını seçmede bağımsız olmalıdır." Kuralına aykırı olacağı açıktır.

⁵⁶ Bununla beraber, 1923 Türkiye-Arnavutluk Uyrukluk Sözleşmesi, yurttaşlığı seçme hakkını kullananların, Türkiye'den ayrılıncaya kadar Türk uyruğu olarak kalacaklarını öngörmüştür.

Bunların yanı sıra, yurttaşlığı seçme hakkını kullanmanın kişisel sonuçlar doğuracağını öngören andlaşmalar da vardır. Balkan savaşına son veren Türk-Bulgar Barış andlaşmasının yedinci ve Türk-Sırp Barış andlaşması ile Türk-Yunan Barış andlaşmasının dördüncü maddelerinde, "ihtiyari tabiiyetin şahsi olacağı" belirtilir. Bu andlaşmalarda, küçüklerin rüst yaşına geldikten sonra, andlaşmada belirtilen süre içinde yurttaşlığı seçme haklarını kullanabilecekleri hükme bağlanmıştır.

Yurttaşlığı seçme hakkının, göç etme ya da yetkili makamlara bildirme ve göç etme yoluyla kullanılacağı haller dışında, yalnız olarak ilgili makamlara bildirme yoluyla kullanılması halinde, bu hakkı kullananların o toprağı bırakıp bırakamayacakları önemli bir soru olarak ortaya çıkar. Bildirme yoluyla yurttaşlığı seçme hakkını öngören Türk andlaşmalarının çoğu göç etme zorunluluğunu yurttaşlığı seçme hakkının bir sonucu olarak düzenler.⁵⁷ Bunların yanı sıra, bir andlaşmada, yurttaşlığı seçenlerin göç etmek zorunda olmayacakları öngörülmüştür.⁵⁸

Göç etme zorunluluğu yanında, bazı andlaşmalar yurttaşlığı seçme hakkını kullananlara, değişime konu olan toprak üzerindeki taşınmaz mallarını satmak zorunluluğunu yüklerler.⁵⁹ Bununla beraber, göç etme zorunluluğuna rağmen, bırakılan topraktaki taşınmaz malların olduğu gibi kalabileceğini hükme bağlayan andlaşmalar da vardır.⁶⁰

⁵⁷ Örneğin, 1913 Türk Bulgar Barış Andlaşması, Lozan Andlaşması, 1923 Türkiye Arnavutluk Uyuşluk Sözleşmesi, 1939 Türk Fransız Andlaşması.

⁵⁸ 1937 Türk Mısır Uyuşluk Sözleşmesine ek Protokol.

⁵⁹ Örneğin, 1923 Türkiye Arnavutluk Uyuşluk Sözleşmesi madde 3, 1939 Türk Fransız andlaşması madde 4.

⁶⁰ Örneğin, 1913 Türk Bulgar Barış andlaşması, madde 7, Lozan Barış Andlaşması, madde 33 ve 1937 Türk Mısır Uyuşluk Sözleşmesine ek Protokol.